

ПРАВО

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

*Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ: ПРИРОДА, ЗМІСТ, ХАРАКТЕР ФУНКЦІОНУВАННЯ, ТИПОЛОГІЗАЦІЯ

Віра та релігія, що відносяться до виключних властивостей людини, так само як і намагання людей певним чином упорядкувати своє земне життя, відносяться до найдревніших сторінок антропологічної генези. Досягши певного ступеню розвитку первісна людина не могла освоїти та досягнути навколишній світ не покладаючись на вищу силу та без віри у неї. По мірі інтелектуального зростання цієї людини її релігійні погляди набували усе більшої системності, аж доки на певному витку цивілізаційного розвитку не сформувалася окрема соціальна категорія осіб, які професійно займалися задоволенням релігійних потреб людей. Ускладнення релігійних систем та їхнє організаційне структурування, привели до становлення Церкви, як специфічного соціокультурного феномену, що функціонував не лише у сфері духовного життя людини та суспільства, але й складав значний, а часами і визначальний вплив на інші сегменти тогочасного соціуму. З цих причин релігійно-церковні інституції постійно взаємодіяли із суспільними інститутами влади.

Ця їхня взаємодія повсякчас посилювалася потребою взаємної підтримки світської влади та духовно-релігійних структур. Остання забезпечувала ідеологічну платформу та сакральну санкцію світським правителям, а ті, у свою чергу, надавали максимального сприяння в укоріненні та розвитку відповідних релігійних доктрин та їхніх організаційних структур, що одночасно виступали як основою духовно-релігійного життя великих людських спільнот, так і ефективними інтеграторами відповідних суспільно-державних утворень. Особливу роль у становленні великих державних організацій відіграли монотеїстичні релігії, взаємною рисою яких було прагнення створити спільну для усього народу церкву, що знаходилася б у особливих стосунках зі світською владою цих держав.

Здавна люди прагнули досягнути природу держави і Церкви та визначити як ієрархію їхнього співвідношення, так і характер, глибину та межі їхньої співпраці. Ці проблеми були предметом роздумів філософів ще в Древньому Китаї та Древній Греції.

Конфуцій, Платон, Цицерон, Сенека та інші філософи древності застановлялися над ними. Не меншою увагою вони користувалися і у мислителів Середньовіччя та філософів епохи Відродження. Саме ж поняття “держава” починає вживатися для визначення політичного суспільства лише на початку XVI ст. Цілком очевидно, що в історичному плані сім'я, патріархальна община, плем'я, нація та багато інших понять, які у той чи іншій спосіб пов'язані з державою, є старшими за неї.

Вся сукупність світських знань про розвиток людського суспільства та природи інститутів влади, об'єднаних поняттям “держава”, нині групується в теократичні, ідеологічні та індивідуалістсько-просвітницькі трактування держави та її суті. Теократичне розуміння держави, в одному випадку, зводиться до уособлення у верховній владі, як репрезентативі держави, Бога, який тілесно об'явився на землі і втілюється у конкретного володаря, а у другому, у земному житті мали право лише священнослужителі. Дохристиянська доба та період раннього християнства знали чимало прикладів реалізації теократичної моделі держави. Так, наприклад, сірійський цар Антиох у другому столітті до нашої ери прославляв себе як божество, а володаря держави велів вважати не лише верховним світським правителем, але й Богом Сонця. Уже в часи зародження християнства партія zelotів відкидала самостійність держави, цілковито делегуючи її функції Богові. Такі та подібні погляди на походження та природу державної влади сповідувалися і деякими богословами Середньовіччя. Однак у пізніші часи теократичні погляди на державу були витіснені ідеологічним її баченням.

Засади ідеологічного трактування влади та держави сформулював Ніколо Макіавеллі (1469–1572). Він вважав, що найстарішими з усіх прав є право сильного, що повинно реалізовуватися у найжорстокіший спосіб аби завоювати зверхність над ніцими якостями людей – жадібністю, корисливістю, лицемірством та підступністю. Кінцевою метою влади є успіх, який виправдовує усі засоби влади. Послідовники Макіавеллі відносили владу до первісних спонукальних сил, що робить можливим життя людини і суспільства. Прагнення влади розглядається ними в одному ряду з первісними інстинктами самозбереження та продовження роду. Воно було їхнім своєрідним продовженням, оскільки краще і повніше забезпечувало реалізацію останніх.

Індивідуалістсько-просвітницьке трактування держави пов'язане з філософією просвітництва XVII–XVIII століть, коли в центрі уваги суспільно-історичного процесу виявився індивід, а держава поставала як цілком відчужена від неї інституція. Центральною ідеєю цього періоду до розуміння держави стає поняття “суспільного договору”, укладеного людьми між собою з метою завершення анархії та введення у стосунки між людьми взаємоприйнятих правил поведінки.

Найбільш яскравими представниками індивідуалістсько-просвітницького трактування держави були Томас Гоббс (1588–1679) та Жан-Жак Руссо. Ці мислителі стали родоначальниками двох протилежних підходів до розуміння суті держави, хоча обоє виходили із засад індивідуалістської філософії доби Просвітництва. Праця Гоббса “Левіатан” вважається філософським підґрунтям виправдання абсолютистсько-монархічного устрою держави. “Суспільний договір” за Гоббсом зводиться до приборювання вродженої людської агресивності, що здатна призвести до загибелі людства. Результатом цього договору є визначення його учасниками верховної особи, яка представляє інтереси усіх громадян, що беззастережно коряться їй.

На відміну від нього Жан-Жак Руссо вважав, що від природи ніхто не має влади над собою подібними і оскільки “сила” ще не означає “право”, – зазначав він, – то не лишається нічого іншого, ніж укласти між собою угоду, на якій і базуватиметься уся земна влада. Таким чином на зміну природній свободі людини приходять громадянська свобода. Таке делегування народом своїх прав владним інституціям радикально відрізняє теорію Руссо від концепції держави Гоббса. Саме тому трактат Жан-Жака Руссо “Суспільний договір” вважається таким, що не лише слугував світоглядною основою Великої французької революції, але й ліг в основу становлення демократії як такої. Історія політичних вчень та богословська думка переповнені суперечками між Церквою та репрезентантами світської влади стосовно зверхності та розмежування повноважень між ними. Врешті, уже у пореформаційний період з урахуванням усіх суспільних трансформацій, що відбулися на той час, світська концепція державно-церковних стосунків довершується висновком про необхідність розмежування компетенції держави і Церкви, з безумовним домінуванням держави у справі управління суспільством та її зверхністю над Церквою як суспільним інститутом.

Попри очевидну різницю наведених вище точок зору щодо трактування держави можна резюмувати, що усі вони об'єднані своєю антропоцентричністю. Навіть теократичні концепції держави пов'язують її не стільки з джерелом віри, якою є Бог, а з її конкретним земним носієм. Звідси випливає місце держави відносно Церкви, яке визначається не підпорядкованістю їй у зв'язку з неземним походженням останньої, а у більшості випадків є визначальним у цій парі співіснуючих суб'єктів.

Богословське трактування держави та Церкви і відносин між ними суттєво відрізняється від наведених вище підходів. З точки зору богослов'я історичне становлення держави відбувалося в руслі Божого промислу по мірі віддалення суспільства від послуху Богові, як упорядника світських справ. Необхідність мати земного правителя була усвідомлена людьми на певному етапі їхнього розвитку. “Таким чином, виникнення земної держави треба розуміти не як споконвічно Богом установлену реальність, але як надання Богом можливості людям упорядкувати своє суспільне життя згідно з їхнім вільним волевиявленням, для того, щоб таке упорядкування, яке є відповіддю на спотворену гріхом реальність, допомогло уникнути ще більшого гріха через протидію йому засобами світської влади, – зазначається в “Основах соціальної концепції Української Православної Церкви”, – у взаємовідносинах між Церквою і державою потрібно враховувати відмінність їхньої природи, Церква заснована безпосередньо самим Богом – Господом нашим Ісусом Христом; богоустановленість же державної влади виявляє себе в історичному процесі опосередковано. Метою Церкви є вічне спасіння людей, мета держави полягає у їхньому загальному добробуті”[1, с. 8, 10].

Богословське трактування держави, таким чином, охоплюється наступними положеннями: держава не є репрезентантом Бога на землі. Як зазначає кардинал Йозеф Гьофнер “віруючі повинні молитися за царя, а не до нього”, теократія суперечить християнському віровченню; насильницька влада держави відповідає змісту того етапу історії людства, що розпростерся між гріхопадінням та другим пришествям Христа. Примусовий характер державної влади визначається потребою людства у функції наведення і підтримання зрозумілого для усіх громадян правопорядку; попри те, що поява держави спричинена гріхом, усе ж вона походить від Бога, а не від Сатани, хоча і

може виродитися у ворожу до Бога силу.

Що ж до взаємин держави з церквою, то в кінцевому підсумку, богослови також приходять до однозначного висновку про необхідність розмежування компетенції влади і Церкви. Базуючись на тезі, про подвійну (божественну та людську) природу Церкви, її представниками формулюється висновок про цілковиту автономність Церкви у справах духовних та підпорядкованість державній владі у справах земних. “Єпископ підкоряється державній владі як підданий, а не тому, що його єпископська влада походить від представника державної влади. Так само і представник державної влади підпорядковується єпископові як член Церкви, а не тому, що влада його походить від влади єпископа” [1, с. 11].

В історичному плані сучасна європейська цивілізація, відповідно до розбіжностей, що сформувалися між західною та східною християнськими традиціями, базували своє бачення державно-церковних відносин на основі ідей цезарепапізму та папоцезаризму. У першому випадку Церква була тією чи іншою мірою підпорядкована державі, а у другому – світська влада залежала від влади церковної.

З часом ці рафіновані моделі державно-церковних стосунків, з різних обставин, були переглянуті сторонами та адаптовані до нових реалій життя. В рамках східної християнської традиції сформувалося поняття симфонії Церкви і держави. Суть її, за визначенням сучасних православних богословів, становить співпраця, взаємна підтримка і взаємна відповідальність, без вторгнення однієї сторони у сферу виключної компетенції іншої. Відповідно на християнському Заході ще у Середньовіччі, під впливом ідей твору Августина (V ст.) “Про град Божий” склалася доктрина “двох мечів”, відповідно до якої повноваження держави і Церкви розмежовані і регламентовані світськими законами та канонами Церкви.

Епоха Реформації дала поштовх концепції територіалізму у взаєминах між державою і Церквою, що полягає у визнанні суверенітету держави на відповідній території у тому числі і над релігійними громадами. Основним гаслом цієї концепції стали слова “чия влада, того і релігія”. Адаптованою моделлю територіалізму з часом стала т.з. державна церковність, коли релігійна громада, яка становить більшість населення і до якої належить світська верхівка, має переваги державної Церкви.

Укоріненість принципу відокремлення Церкви від держави історично пов’язується з Французькою революцією та радикальним відокремленням Церкви від держави у Сполучених Штатах Америки. В європейському і в американському контекстах утвердження принципу відокремлення Церкви від держави пов’язане з утвердженням поліконфесійних суспільств, де держава не може пов’язувати себе з тією чи іншою Церквою. Не останню роль у становленні принципу відокремлення Церкви від держави відіграла антиклерикальна боротьба, пов’язана із народженням буржуазного суспільства.

Усе різноманіття наведених вище історичних підходів до державно-церковних відносин можна згрупувати у більш-менш чітко визначені моделі цих стосунків. На думку українського дослідника Ю. Г. Кальниша вони охоплюють усі сутнісні ознаки відносин між державою і Церквою у Середньовіччі та у перший період Нового часу (таб. 1).

Таблиця 1

Модель		Зміст
Унітарна	Візантійська	Церква повністю підпорядковується державі (Цезарепапізм).
	Католицька	Держава повністю підкорюється Церкві (Папоцезаризм).
Дуалістична		Церква і держава виступають спільно у політичних справах, їхні повноваження розмежовані і регламентовані законами держави і канонами Церкви (концепції “двох мечів” та “симфонії”).
Тринітарна		Функції держави і Церкви розмежовані, при цьому суттєвого значення набирає третій чинник – “воля народу” (концепції “територіалізму” та “соборноправності”).

Нині Церква має повну визначеність щодо найбільш прийнятної моделі державно-церковних відносин. Вона доволі критично оцінює як рафіновано цезарепапістську модель стосунків з державою, так і папоцезаристські відносини Церкви з державою. З точки зору Церкви ці моделі сприяють одержавленню Церкви, позбавляючи її необхідного автономізму та роблять відповідальною за помилки світської влади. Так само недобрим для Церкви визнається абсолютне відокремлення Церкви від держави, яка за певних умов може привести до її переслідувань. Прийнятним видається лише “нейтральне розмежування”, коли держава і Церква майже не підтримують стосунків і не визнають своїх взаємохв'язків, однак лояльно ставляться одна до одної.

Найбільш прийнятною для Церкви і найпоширенішою моделлю її стосунків з державою є так зване “кульгаве” розмежування між ними, за якого незалежність і автономність Церкви і держави хоч і визнаються, але інституційно вони пов'язані між собою. Для такої форми розмежування держави і Церкви, як правило, характерним є визнання за Церквою права юридичної особи публічного права, в країні існує церковний податок, відкриті конфесійні школи, богословські факультети у світських навчальних закладах тощо [2, с. 264-265].

В Україні складається саме така модель державно-церковних стосунків, що має свої національні особливості. Вона націлена на сприяння відродженню Церкви та розширенню її соціальної активності. У політичному сенсі такі стосунки держави з Церквою зафіксовані у формулі “Вільна Церква у вільній державі”.

Сучасні моделі державно-церковних відносин у своїй основі ґрунтуються на потрійному розділенні, в основі якого, на переконання Ю. Г. Кальниша, покладено, в основному, політичні аспекти взаємодії держави і Церкви. У своїх відносинах з нею держава розглядає останню як:

- невід'ємну частину державного організму (“синкретична” модель);
- як специфічне суспільне утворення, що з тих чи інших причин є позасистемним, іноземним елементом держави, що в ряді випадків розглядається як баласт чи навіть ворожа щодо держави сутність (“антагоністична” модель);
- як рівноправний суб'єкт взаємовигідних відносин, партнера держави на широкому соціальному полі, який діє у суспільстві поруч з державою, подекуди перетинаючись у своїх інтересах із нею, не зливаючись з державою, але й не протиставляючи себе їй (“симбіотично-партнерська” модель).

Таким чином загальна класифікація сучасних моделей державно-церковних

відносин може бути відображена у такий спосіб (див. таблицю 2):

Таблиця 2

Сучасні моделі державно-церковних відносин

Модель		Зміст
Синкретична	Державна церква	Провідна релігійна організація є державним інститутом.
	Національна церква	Домінуюча конфесія, хоча і не є державним інститутом, але знаходиться у привілейованому становищі щодо інших конфесій.
	Клерикальна	Потужні конфесії за допомогою політичних засобів активно впливають на державне управління, досягаючи привілейованого становища.
	Теократична	Домінуюча конфесія стає над державою і в основу державних законів покладаються церковні канони.
Атагоністична	Ворожа	Вороже або недоброзичливе ставлення держави до Церкви, якою б конфесією остання не була представлена.
	Байдужа	Церква діє в межах встановлених державою законів і компетенцій, але у разі, якщо компетенція і інтереси Церкви перетинаються із державними, перевага однозначно надається державі.
Симбіотично-партнерська т.з. "кульгаве" розмежування між Церквою і державою	Зрівняльна	Конфесії діють як суспільні корпорації в межах цивільного права. Узгодженням інтересів держави і Церкви та розмежування їхньої компетенції опікується спеціальний координаційний орган, що створюється державою, або державою спільно з Церквою.
	Ліберальна	На основі міжнародного права і цивільного законодавства країни та виходячи із спільних суспільних інтересів, держава і Церква залучаються до всебічного активного співробітництва на регіональному та загальнодержавному рівнях з метою розширення соціального служіння Церкви, координації державних та церковних гуманітарних програм. Держава надає максимального сприяння Церкві у її розвитку. Церква перетворюється на інститут громадянського суспільства.
	Конкордат	Взаємини між державою і Церквою базуються на основі норм міжнародного права у договірному порядку. Такий договір підписується обома сторонами і не може бути змінений самочинно однією із них.

Попри різну природу держави і Церкви, соціальні концепції провідних церков чітко формулюють ті спільні для них обох пріоритети, що відповідають об'єктивній меті діяльності як світської, так і духовної влади. При цьому православні, католицькі та протестантські церкви не застановлюються на системі зовнішньої організації світської влади, вони не надають перевагу жодному державному ладу чи будь-якій із існуючих політичних доктрин. Для Церкви, у цьому відношенні, важливим є лише те, щоб держава прагнула упорядкувати життя своїх громадян у такий спосіб, щоб суспільству і окремій людині були забезпечені достойні умови життя.

Нині Церквою визначені сфери пріоритетної взаємодії з органами влади на усіх рівнях. При цьому неодмінною умовою державно-церковної взаємодії повинна бути відповідність церковної участі у державних справах природі і покликанню Церкви, незалучення Церкви до тих сфер діяльності держави, де її участь неможлива внаслідок канонічних та інших причин, виходячи з цього, серед можливих областей співпраці з державою на даному етапі Церква визначає: а) миротворство на міжнародному, міжетнічному та громадянському рівнях, сприяння порозумінню і співробітництву між людьми, народами та державами; б) турбота про збереження моральності у суспільстві;

в) духовні, культурні, моральні та патріотичні освіта та виховання; д) збереження, відродження і розвиток історичної та культурної спадщини, включаючи турботу про охорону, відродження та розвиток пам'яток історії і культури; діалог з органами державної влади будь-яких гілок і рівнів з питань, значущих для Церкви і суспільства, у тому числі у зв'язку із виробленням відповідних законів, підзаконних актів, розпоряджень і рішень; ж) піклування про воїнів і співробітників правоохоронних установ, їхнє духовно-моральне виховання; з) робота з профілактики правопорушень, піклування про осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі; и) наука, включаючи гуманітарні дослідження; і) охорона здоров'я; к) культура і творча діяльність; л) робота церковних і світських засобів масової інформації; м) діяльність з охорони навколишнього середовища; н) економічна діяльність на користь Церкви, держави і суспільства; о) підтримка інституту сім'ї, материнства і дитинства; п) спротив діяльності псевдорелігійних структур, небезпечних для особи і суспільства.

Окрім цього Церква не виключає своєї співпраці з державою також і в інших галузях, у випадку, якщо вона не суперечить природі Церкви та слугуватиме спільному благу. Водночас вона визначає і ті області суспільного життя, у яких Церква за жодних обставин не може співпрацювати з державою. До цього переліку включено політичну боротьбу, політичну агітацію, організацію компаній по підтримці тих чи інших політичних подій, громадських і політичних лідерів; ведення громадянської війни або агресивної зовнішньої політики; безпосередня участь у розвідувальній та будь-якій іншій діяльності, яка вимагає, згідно з державними законами, збереження таємниці навіть на сповіді та при доповіді церковному священноначаллю.

Церква також визначає специфіку своїх взаємовідносин з різними гілками та рівнями влади. Що стосується її співпраці із законодавчою владою, то основними для Церкви пріоритетами тут є діалог із законодавцями щодо удосконалення загальнодержавного та місцевого права, що стосується як життя самої Церкви, так і сфер її громадянського занепокоєння. У контактах із виконавчою владою Церква може вести діалог з питань ухвалення рішень, що стосуються її життя, церковно-державного співробітництва та усіх перелічених областей суспільної активності Церкви. З цією метою церковною стороною устанавлюються контакти з центральними та місцевими органами влади. У тому числі і з відповідальними за вирішення практичних питань життя та діяльності релігійних об'єднань і за нагляд дотримання ними законодавства. Взаємовідносини Церкви із судовою владою обмежуються лише захистом інтересів Церкви у судах. Інтереси Церкви тут представляють миряни, уповноважені для цієї роботи церковним священноначаллям на відповідному рівні. Лише у випадку гострої потреби цю роботу можуть виконувати уповноважені духовні особи.

Відповідно до церковних канонів та соборних настанов внутрішньоцерковні суперечки не повинні виноситися на світський суд. Предметом їхнього розгляду можуть бути лише ті міжконфесійні суперечки, що не стосуються питань віровчення. На тій же підставі Церква забороняє священнослужителям звертатися до державної влади без дозволу церковного начальства [1, С. 16-18].

Проблема самого механізму встановлення контактів та взаємодії Церкви з органами державної влади у період новітньої історії України вирішувалася у різний спосіб. Вона реально постала перед Церквою і владою ще за часів правління гетьмана Скоропадського, коли уся система державно-церковних взаємин переживала докорінну

ломку. Тоді державна влада, принаймні в особі Міністерства сповідань, намагалася влаштувати це таким чином, щоб вказане міністерство, як орган уповноважений державою для ведення державно-церковного діалогу та налагодження інших проблем церковного життя, було єдиним каналом комтактності Церкви з державними органами влади.

Прибічники такої моделі державно-церковних відносин аргументували свою позицію необхідністю однотипного застосування законодавчої бази, що регулювала життєдіяльність Церкви та потребою здійснювати єдину політику держави щодо Церкви. Тоді така позиція Міністерства сповідань стала предметом запеклої боротьби та інтриг у стосунках між його чільниками та церковним священноначаллям. В кінцевому рахунку вона так і не була запроваджена у практику державно-церковних відносин, навіть попри той факт, що держава значною мірою фінансувала Церкву і мала суттєві важелі впливу на її позицію у цьому питанні.

За радянських часів, у той їх період коли взагалі є сенс говорити про існування стосунків між державою і Церквою, такий механізм спілкування між ними був єдино можливим для Церкви. Представництво держави здійснювалося тоді спеціальним органом держави, якими були Рада у справах Руської Православної Церкви та Рада у справах культурів, а задом Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР та Раді Міністрів УРСР та їхні уповноважені на місцях. Це пояснюється тим, що Церква не була тоді суб'єктом публічного права, а відтак навіть формально не могла претендувати на власну широку контактність з органами державної влади, а постійні гоніння на Церкву з боку останньої лише поглиблювали меншовартість її правових позицій.

За умов незалежнення Української держави та перманентного реформування державного органу у справах релігій Церква, що отримала в особі окремих релігійних організацій право юридичної особи, почала здійснювати свої контакти з державною владою самостійно, у більшості випадків оминаючи уповноважений державою орган у справах релігій. Це хоч і створює ряд серйозних проблем, однак не є цілковито неприйнятним з точки зору здійснення державою раціональної політики щодо Церкви. Значно проблематичнішим у цьому відношенні є відсутність у Церкви як цілісної інституції права юридичної особи, що девальвує саму основу державно-церковних відносин, оскільки нині суб'єктами цих відносин є різнопорядкові суспільні інститути.

Церкви в Україні сьогодні чітко регламентують здійснення власної контактності з владою, визначаючи коло осіб, які здійснюють цю роботу на різних рівнях. Це повною мірою стосується і розгляду судових справ за участю церковної сторони. Церкви також намагаються максимально убезпечити себе від змішування державних і церковних справ, а також надмірної безпосередньої участі у здійсненні світської влади через членство представників Церкви у представницьких органах влади.

Спираючись на церковні канони Церква забороняє клірикам брати участь у справах державного управління, зазначаючи, що 81-е Апостольське правило прямо вказує на те, що “Не личить єпископу чи пресвітеру вдаватися у народні управління, але неодмінно бути при справах церковних”.

Природно, що кожна релігійна організація має також і своє специфічне бачення характеру державно-церковних відносин. Приміром для православних церков, які відповідно до східної християнської традиції діють у межах національних державних утворень, більш характерним є тісний зв'язок з державою аніж у Римсько-католицької

церкви. Католики завдяки транснаціональній будові своєї Церкви підходять до проблеми державно-церковних стосунків у більш загальній формі, деталізуючи у кожному конкретному випадку свої стосунки з тією чи іншою державою з допомогою конкордатів – міжнародно-правових угод, що укладаються між урядами національних держав і Римсько-католицької церквою у особі Папи Римського, якою визначається правовий статус Католицької церкви у державі. У свою чергу протестанти демонструють максимальний автономізм щодо держави, працюючи лише у тому сегменті суспільного життя, що є найближчим до інституту Церкви.

Говорячи про узагальнену модель ставлення сучасної демократичної держави до проблем Церкви та державно-церковних відносин слід зазначити, що визначаючи свої пріоритети у галузі церковного життя, вона бере до відома і зобов'язується поважати традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, захищає їхні законні права та інтереси, сприяє встановленню та збереженню міжконфесійної злагоди у суспільстві, світоглядної терпимості і поваги між громадянами – членами різних релігійних організацій, віруючими та невіруючими тощо.

Така держава намагається розробити та запровадити ефективні механізми забезпечення конституційних гарантій свободи совісті та віросповідань. Вона гарантує рівність релігійних організацій перед законом навіть і у тому випадку, коли у державі історично устанавлюються особливі стосунки з однією чи кількома релігійними організаціями. Держава також здійснює законодавчі та адміністративні заходи щодо захисту прав віруючих та інтересів релігійних організацій, уникнення конфліктних ситуацій між ними та використання духовно-релігійного та організаційного потенціалу Церкви у суспільному житті.

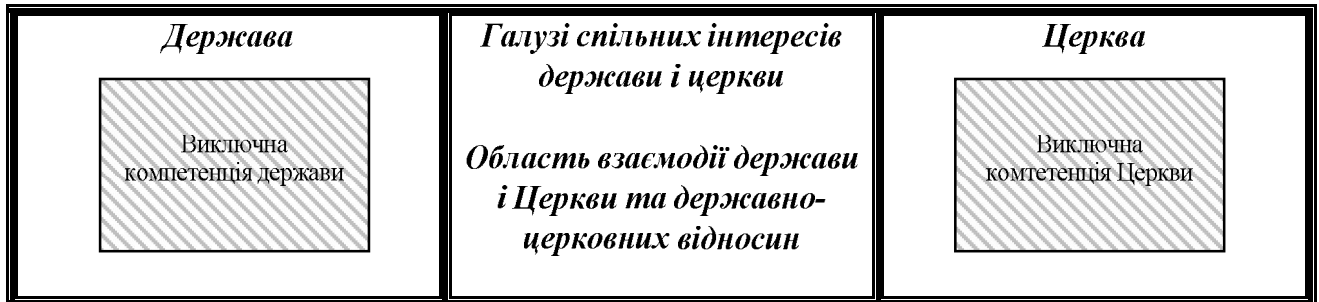
Дотримуючись принципу невтручання у внутрішні справи релігійних організацій, а Церкви у діяльність держави, остання у своїх відносинах з релігійними утвореннями діє у цивільно-правовому просторі, ґрунтуючись на верховенстві закону, норм міжнародного права та принципах демократії. Важливою особливістю державної позиції щодо Церкви є визнання неприпустимості участі релігійних організацій у політичній діяльності, так само як і спроб політичних партій, рухів чи окремих лідерів використовувати Церкву у політичних цілях.

Зважаючи на значущість суспільної активності Церкви, її позитивний вплив на рівень моралі громадян та з урахуванням необхідності ліквідації тяжких наслідків тоталітарної доби, що призвели до значної руйнації церковної інфраструктури, держава з розумінням ставиться до проблем Церкви. Держава опікується питаннями поліпшення матеріального становища релігійних організацій, забезпечує їх пільгове оподаткування, сприяє виділенню земельних ділянок під будівництво храмів та молитовних будинків, а також земельних наділів сільськогосподарського призначення. З боку держави стимулюються милосердницька та добродійна діяльність релігійних організацій шляхом розширення мережі відповідних інституційних структур Церкви та стимулювання підприємницьких та добродійних структур щодо підтримки цих видів її діяльності.

Держава надає сприяння Церкві у визначенні нею тих областей суспільно значущої діяльності, які традиційно складали собою природний для Церкви сегмент її суспільної активності. Щодо України та інших посттоталітарних країн, то це, у першу чергу, стосується зближення світської та духовної освітніх систем, створення церковної інфраструктури, здатної забезпечити оздоровлення дітей із неблагополучних сімей та

сімей, які постраждали від природних та техногенних катаклізмів, а також забезпечення духовної опіки в армії та інших силових структурах тощо.

Таким чином, з урахуванням висвітленої позиції Церкви та держави, можемо зобразити узагальнену графічну модель державно-церковних відносин, маючи на увазі усі можливі її модифікації, пов'язані з історичними особливостями розвитку тієї чи іншої держави та церков і релігійних організацій, що діють на її території, та специфічну національного законодавства щодо релігії Церкви і віруючих.

З наведеної схеми випливає, що держава, як і Церква, мають сфери виключної власної компетенції. У держави до цієї сфери належать формування та реалізація внутрішньої та зовнішньої політики, політична діяльність як така, питання її обороноздатності, законодавча робота, діяльність судів тощо. До виключної компетенції Церкви відноситься уся її діяльність, пов'язана з реалізацією засад віровчення та виконанням церковних канонів, релігійна обрядово-святкова сфера, ієрархічні висвяти та призначення і т. ін. В обох випадках ідеться про виконання суб'єктами державно-церковних відносин своїх безпосередніх інституціональних функцій, що і складає собою основу принципу відокремлення Церкви від держави, який слід розуміти перш за все так, що ці дві інституції не підміняють одна одну у виконанні їхніх безпосередніх функцій.

Перелічені вище галузі суспільної активності Церква складають собою область їхнього спільного з державою інтересу, робота в якій націлена на творення спільного блага. Тут держава і Церква взаємодіють одна з одною, надаючи партнерську підтримку та взаємодопомогу. Що стосується власне державно-церковних відносин, то вони охоплюють собою, крім соціального поля їхньої взаємодії, ще і канонічно-правове поле. В ідеалі правове поле держави повинно співпадати з канонічним полем Церкви. З історії відомі випадки, коли світська влада (імператор Юстиніан, IX ст.) визнавала за канонами силу державних законів. Однак, як правило, тут час від часу можуть виявлятися досить гострі протиріччя. Наприклад, невідповідність внутрішньої політики держави у галузі боротьби з бідністю, асоціальними явищами тощо, чи зовнішньої її політики (агресивність, ведення загарбницьких воєн) природі і меті Церкви, пов'язаній із зростанням спільного блага. Державу, наприклад, може не влаштовувати канонічно-правовий статус Церкви, що допускає втручання у життя суспільства з боку закордонних релігійно-духовних, а опосередковано і політичних центрів або навмисне підігрівання тією чи іншою релігійною організацією міжконфесійних конфліктів, що негативно позначається на стані суспільної рівноваги у країні.

Очевидно, що рано чи пізно держава і Церква змушені будуть досягти і в цих питаннях повного порозуміння. При цьому держава може відігравати у їхньому

розв'язанні переважно посередницьку роль, а Церква у правовому полі держави повинна почуватися як рядопокладений суб'єкт правовідносин.

Використані джерела:

1. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. Інформаційно-видавничий відділ УПЦ – К, 2002. – С. 8, 10.
2. Йозеф кардинал Гьофнер. Християнське суспільне вчення. – Л.: Свічадо, 2002. – С. 264-265.

Білозьоров Є. В.

Київський національний університет внутрішніх справ

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

В умовах розбудови правової держави постає потреба теоретико-правового обґрунтування конституційно-правової відповідальності як відповідальності вищих державних органів та посадових осіб, які наділені повноваженнями приймати та впроваджувати важливі для суспільства рішення. Громадянське суспільство вимагає створення нових механізмів забезпечення реалізації повновладдя народу України. Одним із таких механізмів і є конституційно-правова відповідальність.

Актуальність статті обумовлена тим, що за сучасних умов конституційно-правова відповідальність набуває особливого значення у процесі реформування політичних, економічних та інших сфер суспільного життя держави. Важлива роль відводиться на виконання завдання щодо створення ефективного правового механізму захисту Конституції України, окреме місце в якому займає конституційно-правова відповідальність. У даній статті, на підставі наукових досліджень, а також практики застосування окремих конституційно-правових норм, що закріплюють підстави та процедуру застосування відповідальності вищих органів державної влади, маємо на меті визначити співвідношення таких понять як “юридична відповідальність”, “конституційно-правова відповідальність” та “політична відповідальність”.

Дослідженням юридичної відповідальності, її видів займалися такі науковці як Є. О. Агеева, С. С. Алексеев, І. А. Галаган, О. В. Зелена, В. В. Клочков, О. Е. Лейст, Д. М. Лук'янець, Н. С. Малєїн, А. О. Осауленко, О. О. Підпригора, В. В. Похмелкін, П. М. Рабінович, Ю. В. Тихонравов, М. Д. Шаргородский та інші. Питання конституційно-правової відповідальності вирішували С. В. Балан, Ю. Ю. Бисага, В. О. Демиденко, А. В. Зинов'єв, А. А. Коваленко, Н. М. Колосова, І. О. Кресіна, А. М. Кучук, Я. І. Ленгер, О. О. Майданник, Д. Т. Шон та багато інших. Але не зважаючи на наявність значної кількості досліджень щодо проблематики конституційно-правової відповідальності, загальною їх рисою є певна фрагментарність та суперечливість. Тому вважаємо доцільним розглянути визначену проблематику на новому теоретико-методологічному рівні із врахуванням досягнень юридичної науки.

Загальноприйнятим в теорії права є визначення юридичної відповідальності як застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила